

Orystlava Sydorchuk

*Doctor of Economic Sciences, Professor
Educational and Scientific Institute of Administration, Public Administration and
Professional Development of Lviv Polytechnic National University*

Serhii Khomiuk

*Postgraduate Student at the Department of Regional and Local Development
Educational and Scientific Institute of Administration, Public Administration and
Professional Development of Lviv Polytechnic National University*

RISKS AND THREATS TO ENSURING UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF MILITARY INFLUENCE

Summary

The concepts of 'risk', 'threat', 'danger' in the context of ensuring the economic security of Ukraine have been studied and their definitions have been provided, taking into account the military influence and features of the public administration system as a tool for ensuring economic security at the regional and local levels. The main external and internal risks, threats and dangers to ensure the economic security of Ukraine in the context of long-term armed aggression have been identified. Particular attention is paid to the problem of corruption as one of the main internal threats to the economic security of Ukraine. An assessment of the condition and level of compliance of the existing system of public administration with the needs of ensuring economic security under conditions of long-term military influence is provided. The main measures to improve the public security system are substantiated.

Вступ

Повномасштабна збройна агресія проти України, що триває з 24 лютого 2022 року, призвела до появи цілої низки новітніх зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці України. В свою чергу, поява цих викликів актуалізує гостру потребу у відповідній трансформації системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки держави, яка має ефективно долати ці виклики та їх негативні наслідки. В загальному сенсі під економічною безпекою розуміється спроможність національної економіки зберігати стійкість та невразливість до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі, стає та збалансоване зростання, які є ключовими критеріями оцінювання якісних параметрів національної економіки, стратегічної ефективності економічної політики держави в економічній сфері [1]. Економічна безпека держави – це стан національної економіки, що забезпечує достатній рівень суспільно-політичного, фінансового, виробничого, соціального, демографічного, трудового, оборонного функціонування, захищеність економічних інтересів

держави відносно можливих негативних впливів зовнішніх і внутрішніх загроз. В умовах мілітарного впливу для держави різко актуалізуються проблеми захисту національних інтересів, зокрема, національних економічних інтересів, максимальне збереження власних економічних ресурсів та потенціалу від їхнього нищення з боку агресора за усіма напрямками функціонування національної економіки та пов'язаних з нею стратегічно важливих сфер національної безпеки. Вкрай важливу роль відіграє економічний супротив агресору, міжнародні санкції, арешт його майна, блокування рахунків тощо.

Економічна безпека з позицій державного та публічного управління, на нашу думку, це такий стан національної економіки та інститутів влади, який дозволяє забезпечувати захист національних економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз. Кожна держава створює систему безпеки, виходячи зі своїх внутрішніх та зовнішніх можливостей. Захищеність національних інтересів в економічній сфері забезпечується готовністю і можливостями інститутів влади на всіх рівнях управління створювати й реалізовувати відповідні інструменти, механізми захисту економічних інтересів держави і суспільства, соціально-економічних прав та інтересів людини, забезпечуючи суспільно-політичну стабільність в державі, її регіонах та на місцях; соціально-економічну збалансованість та стійкість, достатній оборонний потенціал, нормальні й безпечні умови життєдіяльності суспільства і людини.

В умовах мілітарного впливу ефективна державна та публічна політика в економічній сфері має бути спрямована на вироблення й реалізацію регуляторних механізмів щодо мінімізації руйнівних наслідків війни й впливу актуалізованих ризиків і загроз для держави, її регіонів та територій; на максимальне збереження наявних ресурсів та потужностей, створення умов та задіяння можливостей у забезпеченні стійкості й подальшого повоєнного відновлення.

Цілком обґрунтовано до загроз економічній безпеці України (у широкому сенсі) відносять ті явища, процеси та чинники, які негативно впливають на стан національної економіки, перешкоджають захисту національних економічних інтересів [6, с. 26]. В умовах мілітарного впливу вони призводять до викликів функціонуванню національної економіки, до втрат окремих територій, фізичних руйнувань інфраструктури, невідворотних втрат економічного, виробничого, трудового, людського, потенціалів; до дефіциту кваліфікованої робочої сили, значних ризиків для продовольчої та соціальної безпеки тощо. Значне посилення ризиків та загроз економічній безпеці держави, її регіонів вкрай негативно впливає на забезпечення обороноздатності країни [7, с. 26]. Тому до критеріїв економічної безпеки в умовах мілітарного впливу виправдано включено здатність створювати та підтримувати на високому рівні обороноздатність країни. Очевидно, що для подолання негативних наслідків мілітарного впливу на економічну безпеку України потрібні визначення, обґрунтування та впровадження нових, більш ефективних механізмів та інструментів її забезпечення [7, с. 27], зокрема – в сфері державного та публічного управління.

В Україні прийнято низку документів, які визначають порядок, обмеження і регулюють відносини в умовах війни. Це – Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [5]; чинна Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року [13] включає основні виклики та загрози у сферах економічної, фінансової, виробничої, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної та макроекономічної безпеки держави. У безпековому вимірі ключовими визначено виклики, спричинені гібридною війною і збройною російською агресією, окупацією та руйнуванням частини території України. Інституційний супровід та відповідальні органи державного управління, які забезпечують реалізацію Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року: Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України (відповідно до компетенції), Бюро економічної безпеки України (БЕБУ) [8], роль якого різко зростає в умовах сьогодення. Дотично до проблем забезпечення економічної безпеки держави здійснює свою діяльність Рада національної безпеки та оборони України (РНБО).

Ситуація ускладнюється тим, що в умовах потужного та тривалого мілітарного впливу відбулася певна «хаотизація» щодо вже усталеного в довоєнний період розуміння змісту, значущості та взаємовпливу різних загроз та небезпек в контексті забезпечення економічної безпеки України. Це негативно впливає на здатність системи публічного управління забезпечувати умови для економічної безпеки. Визначення та обґрунтування напрямів удосконалення системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки та приведення її у відповідність із вимогами часу потребує, на нашу думку, вирішення таких завдань:

- 1) більш чітко визначення категорій «ризик», «загроза», «небезпека» в контексті забезпечення економічної безпеки України в умовах мілітарного впливу та з урахуванням специфічних особливостей системи публічного управління як інструменту забезпечення економічної безпеки на регіональному та місцевому рівнях;
- 2) визначення зовнішніх та внутрішніх ризиків, загроз та небезпек забезпеченню економічної безпеки України на сучасному етапі;
- 3) оцінка стану та рівня відповідності існуючої системи публічного управління потребам забезпечення економічної безпеки в умовах тривалого мілітарного впливу, як основа розробки заходів щодо її удосконалення.

Розділ 1. Категорії «ризик», «загроза», «небезпека» в контексті забезпечення економічної безпеки України в умовах мілітарного впливу.

Визначення механізмів та інструментів забезпечення економічної безпеки в умовах мілітарного впливу потребує визначення сутності категорій «ризик», «загроза» та «небезпека». Фактично, за своєю сутністю, ці категорії використовуються як синоніми. Також в зазначеному контексті широко використовуються категорії «виклик» [1; 9], «перешкода» та інші подібні до них. Тому доцільно більш чітко їх визначити, зокрема, з позицій системи

публічного управління. Це дозволить більш змістовно структурувати «проблемне поле» системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки з точки зору пріоритетності проблем, які необхідно вирішувати.

Існують різні підходи до визначення змісту та співвідношення понять, що мають відображати ступінь та прояви загроз (небезпек) із забезпечення економічної безпеки. Так, українські дослідники С.В. Онищенко, О.А. Маслій, А.Д. Глушко, Т.А. Загорулько імперативним (центральним) вважають поняття «загрози» [9, с. 136], під якими розуміють «явища, тенденції і чинники, що перешкоджають чи унеможливають реалізацію національних економічних інтересів особи, суспільства, держави та негативно впливають на життєвий рівень населення» [9, с. 136]. При цьому ризики відносно загроз розглядаються як первинна категорія, а загрози – як вторинна, адже загрози виникають за наявності сукупності ризиків. Під ризиками зазначені дослідники розуміють «можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків, невизначеність щодо настання тієї чи іншої події в майбутньому», відзначаючи, що «сутність ризиків полягає у невизначеності реально очікуваного результату щодо настання події в майбутньому під впливом дії комплексу негативних та позитивних чинників впливу на рівень соціально-економічної безпеки держави» [9, с. 136]. Тобто, коли мова йде про ризики, акцент робиться на загрозі в її потенційному стані, коли відповідна загроза може актуалізуватись за певних умов, однак може і не перейти в активну фазу. В якості найбільш гострої форми прояву загрози автори розглядають небезпеку, що характеризується можливістю реального прояву, тобто небезпека є прямою, реальною, безпосередньою формою загрози» [9, с. 136].

Дещо іншої точки зору на співвідношення та зв'язок ключових форм та проявів загроз економічній безпеці дотримується В.І. Тимошенко, який ключовим терміном вважає небезпеку (як змістовну протилежність безпеці), під якою розуміє «можливість заподіяння матеріальної, моральної чи фізичної шкоди людині, суспільству, державі» [14, с. 95]. При цьому він відзначає, що за формою небезпека поділяється на ризики, виклики та загрози: 1) ризик – це можливість виникнення негативних наслідків, зумовлених діяльністю будь-кого в будь-якій сфері; 2) виклик означає множинність факторів, що не завжди мають форму конкретної загрози, проте вимагають адекватної оцінки та реакції у відповідь; 3) загрозою є пряма небезпека, що створюється завдяки наявним та потенційно можливим явищам і процесам, адресним діям певних осіб, спільнот, держав, що створюють перешкоди в реалізації національних інтересів та загрожують сталому розвитку [14, с. 95].

На нашу думку, більш відповідним в контексті удосконалення системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки є другий підхід, де «небезпека» виступає базовою категорією, а відповідно «ризик», «виклик» та «загроза» – ступенями її прояву. Ключовою в цьому підході стає тріада «ризик» – «виклик» – «загроза», бо вона дозволяє досить чітко акцентувати зростання гостроти того чи іншого чинника, що негативно впливає на забезпечення економічної безпеки, як на загальнодержавному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Виокремлення зазначеної тріади має

важливе значення для більш чіткого структурування, в тому числі і практичної діяльності в системі публічного управління забезпеченням економічної безпеки, адже ризик, виклик та загроза потребують різних засобів реагування щодо їхнього попередження та подолання. Специфіка реагування на відповідні прояви небезпек щодо забезпечення економічної безпеки наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Специфіка прояву та реагування різних рівнів небезпеки в системі забезпечення економічної безпеки

Ступінь прояву небезпеки	Специфіка прояву небезпеки	Специфіка реагування на небезпеку, інструментарій
Ризик	Потенційна, але не актуалізована небезпека, яка може актуалізуватись за певних обставин. Як економічна категорія ризик можна інтерпретувати як подію, що може відбутися або не відбутися. Якщо подія відбулась, можливі три економічні результати: негативний (програв, збиток), нульовий, позитивний (виграш, вигода, дохід) Ризик відображає певну ймовірність втрати суб'єктом частини своїх ресурсів.	Ризики мають бути враховані при плануванні діяльності, включені в різні потенційні сценарії перебігу подій, потребують певної готовності на випадок їх актуалізації, але не потребують безпосереднього реагування до своєї актуалізації.
Виклик	Актуалізована небезпека, яка чинить негативний вплив на забезпечення економічної безпеки та потребує безпосереднього реагування, але не має великого дестабілізуючого впливу	Основний зміст реагування на виклик – визначення, прогнозування та попередження його негативних (наявних та потенційних) наслідків.
Загроза	Актуалізована реальна гостра небезпека, яка чинить потужний негативний дестабілізуючий вплив на стан економічної безпеки	Подолання загроз, що мають великий дестабілізуючий вплив, є пріоритетним та негайним завданням, та потребує мобілізації всіх необхідних для цього ресурсів.

Джерело: розроблено авторами

Окрім більш чіткого розуміння змісту та співвідношення категорій «небезпека», «ризик», «виклик» та «загроза» в контексті забезпечення економічної безпеки України в умовах мілітарного впливу, необхідним є також уточнення цих понять щодо системи публічного управління. На відміну від державного рівня системи управління забезпеченням економічної безпеки, публічна система управління фокусує свою діяльність на місцевому та регіональному рівнях.

Умови затяжної війни, її руйнівні наслідки призвели до того, що на регіональному (територіальному), місцевому рівнях виникають радикальні дисбаланси через вплив існуючих ризиків та загроз. У зв'язку з цим забезпечення економічної безпеки на різних територіях України буде відрізнятися (зокрема, лінія Схід-Південь та Захід України). Так, тривале

масове внутрішнє переміщення населення з зони бойових дій, у тому числі працюючого населення (східні регіони), виїзд за кордон створюють значні загрози для східних регіонів країни, де фактично відбувається депопуляція; знищення житлової, промислової інфраструктури тощо; водночас, для приймаючих громад західних регіонів України має зовсім інші наслідки: тут кількість населення різко зросла, значно зросло навантаження на інфраструктуру (що викликає нові внутрішні ризики на цих територіях), можливості працевлаштування за фахом – вкрай низькі. Саме тут зростає роль публічного управління – публічні політики на підтримку та відновлення економіки територій мають стати провідними, а державна політика має створювати загальні сприятливі рамкові умови для реалізації цих політик.

Своєчасне реагування на безпосередні прояви ризиків, викликів та загроз економічній безпеці на територіальному та місцевому рівнях стає безпосереднім ключовим завданням публічної системи управління. Відповідно, вироблення та реалізація цільових, адресних антикризових публічних політик з подолання безпосередніх актуалізованих загроз економічній безпеці має виступити пріоритетом для системи публічного управління України. Диференціація цих політик в залежності від руйнівних наслідків війни для територій, контрольованих Україною, визначатиме різні стратегічні та тактичні цілі та завдання публічного управління.

Трансформація системи публічного управління щодо забезпечення економічної безпеки, потребує, по-перше, визначення основних ризиків, викликів та загроз економічній безпеці; по-друге, оцінки ступеню відповідності існуючої системи публічного управління визначеним ризикам, викликам та загрозам, її здатності попереджати їх та долати їхні негативні наслідки в умовах затяжної війни.

Розділ 2. Зовнішні та внутрішні ризики, виклики та загрози забезпеченню економічної безпеки України на сучасному етапі

Розподіл загроз, економічній безпеці України на зовнішні та внутрішні є в певному сенсі умовним, адже вони тісно взаємопов'язані, і в певних випадках провести чітку межу між ними складно. Для більш чіткого викладення матеріалу дослідження внутрішніми загрозами та викликами будуть вважатися ті з них, які переважно генеруються безпосередньо всередині українського суспільства та його інститутів, діяльність яких має бути спрямована на забезпечення економічної безпеки. Відповідно, зовнішні загрози та виклики економічній безпеці – це ті з них, які переважно генеруються ззовні. В окремих дослідженнях в зазначеному сенсі вживаються терміни ендегенні та екзогенні загрози [9, с. 135].

Зовнішні ризики, загрози та небезпеки – це не тільки наслідки безпосереднього руйнівного впливу з боку країни-агресора (що є очевидним), це також наслідки внутрішніх дисбалансів та неузгодженостей, глобалізаційних процесів та трендів, навіть неузгоджені дії країн, які є союзниками України (наприклад, зміни щодо надаваної ними підтримки Україні). Найбільш значущі виклики та загрози економічній безпеці

виникають, як правило, на перетині впливу як внутрішніх, так і зовнішніх чинників (зокрема, радикальне вимивання трудового потенціалу України, яке стало результатом взаємодії зовнішнього агресивного впливу з боку країни-агресора, готовності великої кількості українців покинути Україну з міркувань безпеки та створення країнами ЄС сприятливих умов щодо прийому біженців з України).

Система публічного управління забезпеченням економічної безпеки, зважаючи на її сфокусованість на регіональному та місцевому рівнях, має вельми обмежений вплив на зовнішні (екзогенні) ризики, виклики та загрози макроекономічного рівня. Основне поле діяльності системи публічного управління фокусується на попередженні та подоланні перш за все внутрішніх ризиків, викликів та загроз конкретних територій.

З початку широкомасштабного вторгнення чисельність робочої сили в Україні скоротилася на 5,5 млн осіб працездатного віку, що становить приблизно 40 % усієї робочої сили [16]. Війна обумовила й незворотні втрати не тільки серед військових, а й серед цивільного населення – з початку широкомасштабного вторгнення втрати серед цивільних осіб в Україні станом на початок вересня 2024 р. становили щонайменше 36 357 осіб [11]. До того ж зменшується частка осіб, які планують повертатися з-за кордону на Батьківщину (у 2023 р. близько 77 % біженців війни планували повертатись на Батьківщину, у 2024 р. цей показник знизився до 65 %). Існуючі безпекові та економічні умови в країні не формують підґрунтя для повернення зовнішніх мігрантів, що є значним обмежуючим чинником для зростання внутрішнього споживчого попиту.

Такий стан посилює масштабні руйнівні наслідки внутрішнього характеру для національної економіки, для людського, трудового та виробничого потенціалів України. Основними серед них є такі:

- спад, скорочення економічного виробництва;
- скорочення чи повне припинення діяльності підприємств в місцях проведення активних бойових дій; повне чи часткове їх знищення; окупація територій їх розташування;
- переміщення значної частини підприємств із зон активних бойових дій в більш безпечні західні регіони країни, а також за кордон;
- поглиблення дисбалансів в трудовій сфері, гендерні та вікові дисбаланси зайнятості, невідповідність освітньо-професійного рівня працівників вимогам роботодавців та якісним характеристикам робочих місць,
- значні структурні зміни виробництва; посилення регіональних, структурних змін на ринку праці та зайнятості;
- втрати економічного, трудового, людського, соціального, виробничого, інфраструктурного, енергетичного потенціалів внаслідок війни, зовнішньої міграції, окупації;
- втрати значної частини робочих місць внаслідок бойових дій, окупації територій країни; а також внаслідок релокації підприємств;
- значні масштаби масового вимушеного внутрішнього переміщення населення країни, евакуація населення в безпечні регіони;

- виснаженням фінансових резервів населення та бізнесу.

В умовах затяжної війни в трудовій сфері сформувалися нові виклики, ризики та загрози, які характеризуються значним скороченням зайнятості, посиленням безробіття, в тому числі і прихованого, поглибленням диспропорцій між попитом та пропозицією робочої сили, кадрового дефіциту робочої сили тощо, посиленням гендерних та вікових дисбалансів зайнятості.

Значною внутрішньою загрозою для стійкості національної економіки стало порушення принципів збалансованого розвитку трудової сфери. Мова йде, про порушення й руйнацію принципів балансу інтересів всіх учасників ринку праці, що призводить до значної внутрішньої розбалансованості. Це обумовлює зростання соціально-економічних небезпек та ризиків. Основні з них такі:

- втрата або скорочення значної частини робочих місць;
- поглиблення диспропорцій між пропозицією та попитом робочої сили, формування ринку праці роботодавців;
- зменшення рівня зайнятості, падіння зайнятості;
- зростання неповної, часткової чи сезонної зайнятості;
- збільшення рівня безробіття, в тому числі прихованого;
- поширення тіньової зайнятості;
- прекарізація зайнятості, інтенсифікація прекарної зайнятості;
- втрата доходу та базових умов життєзабезпечення значної частки населення, в тому числі й працездатного;
- зменшення або обмеження рівня соціальної захищеності, в тому числі трудових прав та гарантій працюючих;
- невідповідність освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня працівників вимогам роботодавців та характеру робочих місць, що пропонуються, і, як наслідок, втрата освітнього та професійного потенціалу працівника та неможливість його капіталізації;
- відтік населення за межі країни, що супроводжується втратою трудового та освітнього потенціалу і людського капіталу країни.

Значна кількість найбільш значущих внутрішніх загроз економічній безпеці України виникли ще у довоєнний період, хронічно системно не розв'язувалися й накопичувалися, хоча «...вирішальний вплив на стан економічної безпеки держави справляють саме внутрішні загрози» [2, с. 60]. Однак в умовах довготривалого та широкомасштабного мілітарного впливу найбільший руйнівний вплив йде з боку прямої воєнної агресії; однак саме внутрішні загрози (в тому числі ті з них, що виникли задовго до війни) в цій ситуації можуть виступати (і виступають) чинниками, що значно підсилюють руйнівні наслідки зовнішнього мілітарного впливу на національну економіку. За даними досліджень 2023-2024 років серед найбільш значущих ризиків та загроз фігурують корупція, обмеження прав і свобод, неефективність влади, демографічні втрати, відсутність визначеної перспективи для майбутнього країни. Також відзначаються нерівність, розшарування населення за економічною ознакою, несправедливість, недієвість законів, злочинність, тероризм тощо» [14, с. 96]. Отже, внутрішні та зовнішні загрози необхідно розглядати в їхньому взаємозв'язку та взаємовпливі [6, с. 26].

З точки зору можливостей удосконалення системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки більш значущим є не сам по собі факт наявності значних ризиків, викликів та загроз економічній безпеці, що виникли ще до повномасштабної агресії та зберегли свою актуальність на цей час, а те, як система управління реагує на них в умовах мілітарного впливу – з точки зору пріоритетності, гостроти, масштабу, наслідків та проявів.

Поширення корупції та тінізація економіки постійно, і в довоєнний період, і в умовах затяжної війни виступають основними внутрішніми (ендогенними) загрозами економічній безпеці держави. Зважаючи на безпосередній зв'язок корупції та тінізації з системами управління забезпеченням економічної безпеки (адже саме в цих системах корупція насамперед і проявляється), саме подолання корупційних проявів має стати одним із основних напрямів удосконалення системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки. Не випадково ця актуалізована проблема стає предметом уваги органів державного управління – Наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 20 січня 2021 року N 104 були затверджені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки із змінами і доповненнями [10].

Проведення на постійній основі експертно-аналітичного моніторингу рівнів та загроз економічної безпеки має значну актуальність в умовах різкого розширення та посилення потужності загроз, зумовлених повномасштабною війною проти України. Таку важливу роботу проводить Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД) [1]. Моніторинг дозволяє виявити сприйняття експертами ризиків та загроз економічній безпеці України (наявних й потенційних), які реалізуються в умовах війни. В разі використання його результатів органами і структурами влади, це дає змогу обирати обґрунтовані управлінські рішення стратегічного й тактичного характеру для захисту національних економічних інтересів країни, її територій.

У прогнозній частині проведеної у 2024 році Національним інститутом стратегічних досліджень Третьої хвилі дослідження експертної думки стосовно поточних (2024 р.) та середньострокових (2025-2027 рр.) ризиків для економічної безпеки в умовах довготривалої війни експерти визначили найвпливовіші загрози економічній безпеці України на 2025-2027 роки [3, с. 18-26]. Так, найбільшою загрозою за потенціалом негативного впливу на стан макроекономічної безпеки залишатиметься *зменшення трудового потенціалу* (1) внаслідок інтенсивних процесів міграції населення за кордон, значної частки ВПО, втрат цивільного населення через війну.

Друге місце з точки зору потенціалу погіршення стану економічної безпеки визначено ризик *різкого економічного спаду, у тому числі внаслідок згорання ділової активності в умовах війни* та неможливості ведення бізнесу в окремих регіонах країни: в зоні бойових дій або ризиковій зоні (2). На третьому місці – *ризик значного скорочення інвестиційної діяльності* (3) [3, с. 18].

В якості значущих ризиків та загроз експерти також відзначили відплив капіталу з економічної території України та релокація бізнесу за кордон (4); критичне зниження обсягів кредитного фінансування основного капіталу,

обігових коштів та інвестицій (5); зростання індексу споживчих цін (прискорення інфляції) (6); зниження приватного споживання (7) [3, с. 19-26].

Отже, визначені зовнішні та внутрішні виклики, ризики та загрози економічній безпеці України в умовах тривалого мілітарного впливу, їх динаміка змін та прогностичні оцінки експертів формують чітку картину того, чим змістовно має бути наповнена система публічного управління в сфері забезпечення економічної безпеки для надання гідних відповідей на виклики сучасності. Однак це лише одна складова процесу удосконалення системи публічного управління. Інший, і не менш важливий аспект, це – забезпечення дієвості, спроможності самої цієї системи вирішувати завдання щодо забезпечення економічної безпеки. Це вимагає, на першому етапі, здійснення оцінки стану та рівня відповідності існуючої системи публічного управління потребам забезпечення економічної безпеки в умовах тривалого мілітарного впливу. Така оцінка у поєднанні із визначеними основними ризиками, викликами та загрозами може стати основою розробки напрямів діяльності та конкретних заходів щодо удосконалення системи як державного, так і публічного управління.

Система національної безпеки України під час російсько-української війни довела гострі потреби в її захисті й відповідних трансформаційних змінах системи управління. Це стосується перш за все перенесення акцентів на економічну та соціальну безпеку людини, суспільства і держави. Наслідки війни вже є трагічними щодо втрат людського та трудового потенціалу країни. Але вона ще триває і вони будуть накопичуватись. Це вимагає від виконавчої влади термінових адресних дій по зміні негативної ситуації та попередженню реалізації ризиків та небезпек, які прогнозуються та очікуються у найближчі часи. У зв'язку з цим доцільно Раді національної безпеки та оборони України (РНБО) здійснити наступні управлінські дії:

- внести зміни та доповнення до Стратегії людського розвитку (прийнята у 2021 р.) щодо попередження та мінімізації втрат людського потенціалу і стимулювання повернення зовнішніх мігрантів до України;
- терміново внести зміни та доповнення до Стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року з внесенням положень, які враховують втрати продовольчих ресурсів у зв'язку з війною, потреби населення у продуктах харчування та адресні заходи з запобігання гострої їх нестачі та голоду;
- ініціювати Кабінет Міністрів України до забезпечення координації діяльності Міністерства економіки України, Міністерства національної єдності України, Міністерства соціальної політики, Міністерства цифрових трансформацій України, Міністерства освіти та науки України тощо для розробки та реалізації адресного цільового Плану дій повоєнного відновлення України, спрямованого на пріоритетність збереження, раціонального використання та професійного розвитку трудового та підприємницького потенціалу відповідно до потреб повоєнного відновлення економіки України.

Основними підходами до впровадження цільового Плану повоєнного відновлення України є *регіонально-сфокусований* – проекти відновлення мають бути локалізовані по регіонах й на місцях й підтримані окремими

міжнародними партнерами. Тому роль і функціональне навантаження на систему публічного управління значно актуалізується й посилюється. Одночасно доцільним є *параметричний підхід* – Національний План повоєнного Відновлення має надати загальну рамку для регіональних планів та проектів відновлення [17]. Роль системи державного управління – надати рамковий формат для повоєнного відновлення територій Української держави.

Розділ 3. Стан та проблеми відповідності системи публічного управління потребам забезпечення економічної безпеки.

Одним з основним напрямів створення нових, більш ефективних механізмів та інструментів забезпечення економічної безпеки має стати суттєве удосконалення системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки держави, забезпечення її відповідності новітнім викликам та загрозам як з точки зору змісту та спрямованості цих викликів, так і з точки зору організаційно-управлінських механізмів функціонування самої системи публічного управління. У практичному вимірі це означає, що «...органам державної влади та іншим суб'єктам забезпечення економічної безпеки буде потрібно модернізувати стратегії поведінки, переосмислювати плани та пріоритети дій, орієнтуючись на зміцнення економічної безпеки держави» [1]. Урахування комплексу загроз економічній безпеці – небезпечних дій, процесів та явищ у всіх сферах і галузях економіки, розуміння логіки їх розвитку і взаємовпливу в кризових умовах дозволяють сформулювати кращі уявлення про засади національної стійкості, що, своєю чергою, спрощує забезпечення заходів та коригування економічної політики держави, орієнтованої на забезпечення кращого стану захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Однак, як свідчать результати досліджень, рівень відповідності системи публічного управління існуючим викликам і загрозам економічної безпеки є критично недостатнім. Так, за результатами проведеної у 2024 році Національним інститутом стратегічних досліджень Третьої хвилі дослідження експертної думки стосовно поточних (2024 р.) та середньострокових (2025-2027 рр.) ризиків для економічної безпеки в умовах довготривалої війни, готовність системи управління ризиками економічної безпеки отримала умовно-задовільну оцінку (агреговані середні експертні оцінки ефективності наявної системи управління ризиками економічній безпеці продемонстрували задовільний рівень – 2,7 бали по 5-тибальній шкалі) [3, с. 16]. Однак розподіл експертної оцінки ефективності за основними суб'єктами управління засвідчив, що найбільш низьку ефективність в управлінні ризиками економічної безпеки демонструють органи місцевого самоврядування (ОМС) (2,3 балів з 5). Така оцінка свідчить про наявність серйозних проблем щодо забезпечення відповідності існуючої системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки тим загрозам і викликам, що постали перед державою. Експерти зауважують, що незадовільний рівень готовності органів місцевого самоврядування (ОМС) до подолання ризиків та загроз економічній безпеці – це значна проблема, якщо врахувати той факт, що більшість економічних загроз проявляється саме на регіональному рівні (руйнування, втрата трудових

ресурсів, якості життя громадян тощо) [3, с. 17]. Це може бути пов'язано з обмеженістю повноважень ОМС за низкою важливих для економічної безпеки напрямів (зокрема, фінансова безпека); з недостатньою поширеністю інформації про досвід участі громад у реалізації актуальних завдань у сферах виробничої (релокація підприємств), соціальної (робота з ВПО), продовольчої (забезпечення стійкості продовольчих систем) безпеки [3, с. 69].

Невідповідність системи публічного управління потребам забезпечення економічної безпеки в умовах тривалого мілітарного впливу проявляється у її неспроможності ефективно попереджати існуючі ризики, виклики та загрози. В цьому контексті система публічного управління має функціонувати у відповідності із визначеними раніше найбільш важливими зовнішніми та внутрішніми ризиками, викликами та загрозами, що стоять перед системою забезпечення економічної безпеки України, а пріоритетні напрями удосконалення системи публічного управління мають, з одного боку, враховувати найбільш значущі зовнішні загрози та виклики і бути певною відповіддю на них, забезпечуючи їх попередження та подолання, а з іншого – сприяти покращенню функціонування самої системи публічного управління як соціального інституту.

Проблема відчутно ускладнюється вже зазначеною вище специфікою значного регіонального розмаїття між різними регіонами України щодо переліку та гостроти ризиків, викликів та загроз, що перед ними постали в сфері забезпечення економічної безпеки. Тобто виробити єдиний механізм, єдину систему пріоритетів для, наприклад, східних та західних регіонів держави, дуже складно. У практичному вимірі це означає, що в кожному конкретному випадку, щонайменше на регіональному рівні, необхідно визначати ті сфери управління економічною безпекою, в яких загрози та виклики є найбільш значущими для певного регіону чи територіальної громади – і сконцентруватись на удосконаленні функціонування системи публічного управління саме в цих сферах.

Тим не менше, в системі публічного управління існують системні проблеми, що є наскрізними та притаманні всій системі публічного управління, незалежно від регіону. На вирішенні саме цих проблем доцільно зосередитись насамперед в контексті формування державної політики щодо удосконалення системи публічного управління. Це сприятиме суттєвому підвищенню спроможності системи публічного управління забезпечувати економічну безпеку на регіональному та місцевому рівнях. Основними наскрізними проблемами щодо стану, відповідності та спроможності системи публічного управління забезпечувати економічну безпеку на регіональному та місцевому рівнях є такі:

- недостатня кадрова забезпеченість системи публічного управління (як у кількісному, так і у кваліфікаційному вимірі);
- низька прозорість, закритість діяльності, відсутність дієвої системи зворотного зв'язку з громадськістю, інститутами громадянського суспільства, бізнесом тощо;
- надзвичайно високий ступінь невизначеності щодо перебігу подій у середньостроковій та довгостроковій перспективі, а також радикальні

відмінності щодо ситуації із економічною безпекою в різних регіонах України – ці два чинники суттєво дестабілізують функціонування системи публічного управління, а також ускладнюють формування цілісної державної політики щодо її удосконалення;

- високий рівень корумпованості в системі публічного управління;
- низький рівень довіри з боку громадян до системи публічного управління, неготовність та небажання приймати участь у прийнятті та реалізації рішень щодо забезпечення економічної безпеки (незважаючи на наявність у законодавстві відповідних механізмів);
- низький рівень використання сучасних інформаційно-комунікаційних, цифрових, мережових технологій в діяльності системи публічного управління (широке залучення потенціалу яких в сучасних умовах могло б стати потужним чинником досягнення системою публічного управління належного рівня прозорості та комунікативної ефективності, а також сприяло б подоланню корупції).

Як вже було відзначено вище, однією з найбільших загроз економічній безпеці є корупція, як «суспільно-небезпечна протиправна поведінка, що характеризується підкупом-продажністю посадових осіб за корисливого використання ними своїх службових повноважень» [14, с. 96]. Саме корупція «...сприяє політичній нестабільності, не-розвиненості та недосконалості законодавства, неефективності інститутів влади, слабкості інститутів громадянського суспільства та руйнації демократичних традицій, а також зниженню рівня політичної культури громадян, деформації правової свідомості, слабкості судової системи, нехтуванню правами та законними інтересами громадян, безкарності при порушенні законодавства, клановості при вирішенні політичних та економічних питань, поширенню злочинності та зневірі населення щодо дієвості законодавства» [14, с. 96].

Високий ступінь корумпованості є без перебільшення руйнівним явищем щодо дієвості системи публічного управління та її здатності забезпечувати економічну безпеку: «присутність корупційних зловживань зводить нанівець усі позитивні досягнення політичного, економічного та соціального життя країни, характеризує державу як небажаного партнера на міжнародній арені та нівелює її розвиток в цілому» [12, с. 50]. Відповідно, «корупційні тенденції є прямою загрозою економічній безпеці держави, оскільки вони сприяють тінізації економічних операцій, переведенню їх на некомерційну основу та активізації злочинного людського чинника, що нівелює позитивні надбання економічного зростання» [12, с. 50].

Зважаючи на гостроту та масштабність проблеми корупції, її подолання потребує відповідного реагування на рівні державної політики. Власне, відображенням такого розуміння стало прийняття у 2022 р. Закону України “Про засади державної антикорупційної політики на 2021 – 2025 роки” [4], в межах якого була ухвалена державна Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки. Метою нової Антикорупційної стратегії стало досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення

злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування [15, с. 79].

Основні першочергові заходи державної антикорупційної політики України у напрямі забезпечення економічної безпеки, на нашу думку, мають бути такими» [12, с. 55]:

- формування та закріплення чітких правових приписів нормативно-правових актів, що спрямовані на протидію корупції;
- активізація громадськості та інститутів громадянського суспільства до протидії корупційним діям;
- розмежування повноважень органів, які здійснюють антикорупційну діяльність, та забезпечення відсутності імунітету від корупційних дій для посадовців, включаючи керівників найвищих рангів;
- забезпечення рівної відповідальності за корупційні дії не лише для фізичних, але й для юридичних осіб, реалізація принципу рівності усіх перед законом в контексті зниження рівня корупції;
- розробка концептуальних засад антикорупційної політики у всіх сферах життєдіяльності суспільства, широке інформування громадськості про випадки корупції в органах влади;
- забезпечення прозорості правозастосовних процедур та встановлення реального контролю щодо практичного дотримання норм антикорупційного законодавства;
- створення та забезпечення постійного моніторингу системи органів, яка веде протидію корупції і та гарантує невідворотність відповідальності за неї.

Подолання корупції є надзвичайно важливою складовою створення дійсно спроможної та ефективної системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки в умовах тривалого мілітарного впливу. Подолання корупції є одночасно і важливою передумовою дієвого вирішення інших проблем системи публічного управління, що спричиняють її невідповідність гостроті та масштабу ризиків, викликів та загроз, що постали перед економічною безпекою України. В практичній площині для подолання корупції необхідно здійснити регламентацію процедур, спрямованих на запобігання корупційним проявам працівників органів публічної влади у процесі виконання ними своїх службових обов'язків; забезпечити чітку фіксацію осіб, відповідальних за корупційні дії, у сферах, де існує високий ризик таких зловживань; забезпечити ефективне застосування відповідальності до винних за вчинення корупційних дій та комплексну реалізацію заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією; сприяти дотриманню працівниками органів публічної влади відповідних етичних норм, які повинні гармоніювати з антикорупційною діяльністю; розробити та впровадити в практику функціонування органів влади методичних рекомендацій, які стосуються їх працівників і спрямовані на розв'язання конфліктних ситуацій, пов'язаних із корупційними діями» [12, с. 56].

Висновки

Удосконалення системи публічного управління забезпеченням економічної безпеки має носити системний та збалансований характер, та включати в себе

всі необхідні складові: нормативно правове та організаційно-управлінське, кадрове, фінансове забезпечення, розробку та впровадження відповідних програм та стратегій різного рівня, налагодження міжнародної взаємодії, залучення механізмів соціального діалогу тощо. Урахування комплексу загроз економічній безпеці – небезпечних дій, процесів та явищ у всіх сферах і галузях економіки, розуміння логіки їх розвитку і взаємовпливу в кризових умовах дозволяють сформулювати обґрунтовані рішення щодо посилення засад національної стійкості, коригування економічної політики держави, орієнтованої на посилення захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз на національному, територіальному, місцевому рівнях управління.

Розв’язання нагальних проблем як зовнішнього, так і внутрішнього характеру в економічній сфері актуалізує потребу формування й реалізації цілеспрямованої політики держави щодо протидії комплексу ризиків та загроз на основі відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення через проведення *моніторингу викликів і загроз економічній безпеці України* в умовах війни та аналітичного опрацювання його результатів. На основі результатів такого моніторингу із залученням фахівців Національної академії наук України (зокрема, фахівців НІСД), сторін соціально-трудових відносин, відповідних органів і структур, має відбуватися трансформація системи державного та публічного управління забезпеченням економічної безпеки країни та її територій.

Аналіз визначених зовнішніх викликів та загроз в цілому створює контекст та визначає пріоритетні сфери, в яких система публічного управління забезпеченням економічної безпеки держави та її регіонів потребує якнайшвидшого реагування та удосконалення. Це, насамперед:

- удосконалення системи публічного управління в сфері збереження та розвитку людського та трудового потенціалу в контексті потреб забезпечення економічної безпеки держави за всіма основними її складовими;
- підвищення спроможності органів місцевого самоврядування (ОМС) до подолання ризиків та загроз економічній безпеці;
- підвищення ефективності системи публічного управління щодо попередження можливого економічного спаду внаслідок згортання ділової активності в умовах війни (в цьому аспекті принципово важливим стає рівень місцевого самоврядування, рівень територіальних громад, на якому фактично і функціонує переважна частина бізнесу);
- зниження рівня тінізації економіки; ефективна боротьба з корупцією;
- забезпечення прозорості діяльності системи публічного управління, налагодження ефективних комунікацій з громадськістю, інститутами громадянського суспільства, бізнесом (в тому числі – за рахунок максимального використання потенціалу сучасних інформаційно-комунікаційних, цифрових та мережевих технологій).

Отже, за умов відповідного реагування, прийняття та реалізації перерахованих вище заходів створюються сприятливі можливості для трансформаційних змін в системі державного та публічного управління, що

вкрай важливо для повоєнного відновлення України, усіх сфер життєдіяльності держави, національної економіки тощо.

Список використаних джерел:

1. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану: Експертно-аналітична доповідь. НІСД, 2023. 14 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v>
2. Гнатенко В. Загрози економічній безпеці держави в умовах глобалізації. *Аспекти публічного управління*. 2021. № 9(1). С. 55-62. DOI: <https://doi.org/10.15421/152105>
3. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни: Експертно-аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2024. 71 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08>
4. Закон України “Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки” № 2322-IX від 20 червня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
5. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Калініченко О. В. Зовнішні та внутрішні загрози економічній безпеці України. *Інтелект XXI*. 2024. № 2. С. 25–35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2024-2.4>
7. Маслій О., Ківшик О, Котелевець, М. Загрози економічній безпеці держави в умовах глобальних перетворень. *Економічний простір*. 2023. № 183. С. 25-30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/183-4>
8. Овчаренко А.О., Мишанич А.В. Роль бюро економічної безпеки України в умовах воєнного стану. *Правова позиція*. 2022. № 2 (35). С. 67-71. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-2.12>
9. Онищенко С.В., Маслій О.А., Глушко А.Д., Загорулько Т.А. Виклики та загрози соціально-економічній безпеці України в умовах воєнного стану. *Економіка і регіон*. 2023. № 1 (88). С. 135–143. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2023.1\(88\).2888](https://doi.org/10.26906/EiR.2023.1(88).2888)
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 20 січня 2021 року N 104. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ME201527?an=883&ed=2021_01_20
11. Сааков В. ООН фіксує стрімке зростання загиблих цивільних в Україні. URL: <https://www.dw.com/uk/v-oon-zafiksuvali-strimke-zrostanna-cisla-zagiblih-civilnih-v-ukraini/a-70166527>
12. Сидорчук О.Г., Хомюк С.П. Проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні: антикорупційний аспект. *Публічне урядування*. 2023. № 1 (34). С. 49-57. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)-6](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-6)
13. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>
14. Тимошенко В.І. Внутрішні загрози національній безпеці України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024, № 2. С. 94-99. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.14>
15. Хомюк С. П. Про антикорупційну стратегію на 2021 – 2025 роки в світлі потреб забезпечення економічної безпеки України. *Сталий розвиток, цифровізація та економічна безпека: майбутнє світової економіки та права: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції* (Кропивницький, 6 листопада 2024 р.). Кропивницький : ЦФЕНД, 2024. С. 79-81.
16. Як Україні компенсувати втрату 30% трудового потенціалу. *Економічна правда*. 10.05.2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/10/699925>
17. План Відновлення України. URL: https://cdn.prod.website-files.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf

References:

1. Aktualni vyklyky ta zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: Ekspertno-analitychna dopovid (2023) [Current Challenges and Threats to Ukraine's Economic Security under Martial Law: Expert and Analytical Report]. NISS. Kyiv. 14 p. Available at: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analychni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v> [in Ukrainian]
2. Hnatenko V. (2021). Zahrozy ekonomichnii bezpetsi derzhavy v umovakh hlobalizatsii [Threats to the economic security of the state in the context of globalization]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, no. 9(1), pp. 55-62. DOI: <https://doi.org/10.15421/152105> [in Ukrainian]
3. Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh dovrotryvaloi viiny: Ekspertno-analitychna dopovid [Economic Security of Ukraine in the Context of a Long-Term War: Expert and Analytical Report]. NISS. Kyiv, 71 p. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.08>
4. Zakon Ukrainy "Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky" № 2322-IX vid 20 chervnia 2022 roku [Law of Ukraine 'On the Principles of State Anti-Corruption Policy for 2021 – 2025' No. 2322-IX of June 20, 2022]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
5. Zakon Ukrainy «Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu» vid 12.05.2015 № 389-VIII [Law of Ukraine 'On the Legal Regime of Martial Law' of 12.05.2015 No. 389-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
6. Kalinichenko O.V. (2024). Zovnishni ta vnutrishni zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy [External and Internal Threats to Ukraine's Economic Security]. *Intelekt XXI*, no. 2, pp. 25-35. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2024-2.4>
7. Maslii O., Kivshyk O, Kotelevets, M. (2023). Zahrozy ekonomichnii bezpetsi derzhavy v umovakh hlobalnykh peretvoren [Threats to the economic security of the state in the context of global transformations]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 183, pp. 25-30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/183-4>
8. Ovcharenko A.O., Myshanych A.V. (2022). Rol biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [The role of the Bureau of Economic Security of Ukraine under martial law]. *Pravova pozytsiia*, no. 2 (35), pp. 67-71. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-2.12>
9. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia tinovoi ekonomiky iz zminamy i dopovnenniamy, vnesenymy nakazom Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 20 sichnia 2021 roku N 104 [On approval of the Methodological Recommendations for calculating the level of the shadow economy with amendments and additions made by the Order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine dated January 20, 2021 No. 104]. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/view/ME201527?an=883&ed=2021_01_20
10. Onyshchenko S.V., Maslii O.A., Hlushko A.D., Zahorulko T.A. (2023). Vyklyky ta zahrozy sotsialno-ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Challenges and threats to the socio-economic security of Ukraine under martial law]. *Ekonomika i rehion*, no. 1 (88), pp. 135-143. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2023.1\(88\).2888](https://doi.org/10.26906/EiR.2023.1(88).2888)
11. Saakov V. (2024). OON fiksuiie strimke zrostannia zahyblykh tsyvilnykh v Ukraini [UN records rapid increase in civilian deaths in Ukraine]. Available at: <https://www.dw.com/uk/v-on-zafiksuvali-strimke-zrostanna-cisla-zagiblih-civilnih-v-ukraini/a-70166527>
12. Sydorchuk O.H., Khomiuk S.P. (2023). Problemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky v Ukraini: antykoruptsiinyi aspekt [Problems of ensuring economic security in Ukraine: anti-corruption aspect]. *Publichne uriaduvannia*, no. 1 (34), pp. 49-57. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)-6](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-6)
13. Stratehiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku [Economic Security Strategy of Ukraine for the period up to 2025]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>
14. Tymoshenko V.I. (2024). Vnutrishni zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy [Internal threats to Ukraine's national security]. *Analychno-porivnialne pravo navstvo*, no. 2, pp. 94-99. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.14>

15. Khomiuk S.P. (2024). Pro antykorupciinu stratehiiu na 2021 – 2025 roky v svitli potreb zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On the Anti-Corruption Strategy for 2021-2025 in the light of the needs of ensuring the economic security of Ukraine]. *Stalyi rozvytok, tsyfrovizatsiia ta ekonomichna bezpeka: maibutnie svitovoi ekonomiky ta prava: zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsiin* (Kropyvnytskyi, November 6, 2024). Kropyvnytskyi: TsFEND, pp. 79-81. Available at: <https://www.economics.in.ua/2024/11/06.html>
16. Yak Ukraini kompensuvaty vtratu 30 % trudovoho potentsialu. (2023). [How Ukraine can compensate for the loss of 30% of labor potential]. *Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/10/699925>
17. Plan Vidnovlennya Ukrayiny [Ukraine's Reconstruction Plan]. Available at: https://cdn.prod.website-files.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf